

Altan Çetin - Galip Çağ, *İbn Haldun Umranda Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*
Lotus Yayınevi, İstanbul 2015, 160 sayfa

Kâzım UZUN*

"Karanlık çöküyor Mağrib'e... İbn Selame kalesinde bir adam... Kulaklarında nal sesleri ve çığlıklar, dudaklarında bozgunların buruk tadı. Yirmi yıldan beri tarihle boğaz boğaza. Çağının her büyük faciasında ya oyuncu olmuş ya seyirci. Saraylar, savaşlar, zindanlar. Ve en mağrur beldeleri yerle bir eden Kader... Adamın bakışları, sisleri deliyor. Kaderin yerine kanunu oturtuyor adam, kanunu yani muayyeniyeti. Anlıyor ki, cücelerin muzaffer olduğu bu küçük savaşlarda devlere yer yok. Kılıcı ile fethedemediği ülkeleri kalemle fethediyor, ülkeleri ve Ebediyet"¹. Üstad kendi semasında tek yıldız diyor İbn Haldun'a ve ekliyor; *ne öncüsü var ne devamcısı*. İbn Haldun nasıl bir talihse öncüsü ve devamcısının yokluğu aynı oranda şiddetli bir talihsizliktir. Neden önemlidir? Pek çok özelliğinin yanı sıra, çoğu *tarih* anlatırken o, buna ek olarak tarihin ne olduğunu da anlatır, ders verir, öğretir. Yalnızca ciltler dolusu olayı ardı ardına dizip tarih

yaptım demekle yetinmez, dağın ardına bakar, ilk bakışta görünmeyeni arar ve *tarih* bir fikir, bir *bilim* yapar, oldu-bittinin ötesine geçip anlama/kavrama yolunu açar. Yani aktarmakla kalmaz Anlam peşinde koşar. Açtığı bu yolda devamcıların olmayışı ondan çok daha fazla sonrakilerin talihsizliğidir. Bu talihsizlik ne zamana kadar devam etti ya da edecek bilinmez. En azından onun izlerine basarak yürümeye çalışmak gerekirdi ve bu gereklilik hala varlığını sürdürüyor, sürdürecektir. İbn Haldun'un kıymetini bilmenin ve daha da önemlisi ondan istifade etmenin yolunun, onun kendi adını ya da çağları aşan *Mukaddimesinin* ismini bazı ruhsuz makale ya da kitaplara sokuşturmakla mümkün olmadığını pek çok örneği görüldü. Bu aynı zamanda onun, kendisini anlamadan ondan faydalanmaya, çıkar sağlamaya çalışanlar üzerindeki laneti değil de nedir? Bunun ötesine geçebilenler ise yine çağlar ötesinden İbn Haldun'un postaya verdiği ve artık yavaş yavaş birer ikişer elimize ulaşan hediyeler olup, kıymet bilinmek isterler. İşaret ettiğimiz ve etmediğimiz bazı sebepler dolayısıyla dikkatimizi çeken yeni yayınlanmış bir eseri inceleme gereği duyduk. Bu eser, çok tartışmalı olan ve hakkında hatırı sayılır çalışma yapılan Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselesini ele almakta, yeni bir bakış açısı vaatmektedir. Bu vadin, henüz tam anlamıyla işlenememiş madenimiz olan İbn Haldun ve onun fikirleri temelinde yapılmış olması ise dikkati daha fazla çeken bir mahiyet arz etmektedir. Eser ülkemiz tarihçilerinden Prof. Dr. Altan Çetin ve Dr. Galip Çağ tarafından ortaklaşa kaleme alınmış olup, geçtiğimiz

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Cemil Meriç, *Umranda Uygarlığa*, İstanbul 2011, s. 139-140.

aylarda (Şubat 2015) Lotus Yayınevi tarafından basılarak neşredilmiştir. Söz konusu çalışma Önsöz, Giriş, ayrı ayrı ele alacağımız dört ana bölüm, Sonuç ve Kaynakça kısımlarından mürekkep olup, tamamı 160 sayfadır. Bahsi geçen dört ana bölüm sırasıyla; "Kuruluş: Osmanlı Devleti Hangi Tarihte Kuruldu? Sorusunun Düşündürdükleri" (ss. 63-79), "I. Murad Devri, Beylik İken Devlet Olmak" (ss. 81-108), "Çelebi Mehmed Devri, Osmanlı Devleti'nde Fetretten Umrana" (ss. 109-126), "II. Murad Devri, Umrandan Devlete" (ss. 127-144), başlıklarını taşımaktadır.

Giriş bölümünde yazarlar ilk olarak, bu çalışmanın temelini teşkil eden İbn Haldun ve onun anlam dünyasını ele almış ve eserin metodolojisine dair okuyucuyu bilgilendirmişlerdir. Çalışmanın amacını onların cümlelerinden okursak, "*Bir bütün olarak bu gayret şüphesiz öncelikle devletin kuruluş esasını İbn Halduncu bakışla açıklamaya, ötesinde ise İbn Haldun'un tarihimiz bakımından önemini ortaya koymaya hizmet etmeyi amaçlamaktadır*"². Yine aynı doğrultuda, eserin ele aldığı meselenin bir sorunsal halini alışı ve buna sebep olan saiklere işaret edilmek suretiyle, bir anlamda, bu çalışmanın söz konusu sorunsalın çözümüne yönelik bir gayret olduğuna dikkat çekilmiştir. Yazarların önemle üzerinde durduğu bir diğer husus ise meseleyi Selçuklu temelinden bağımsız olarak ele almamanın önem ve gerekliliğidir. Bu göndermeleri yaptıktan sonra okuyucuyu heyecanlandıran ve beklentisini arttıran bir ifadeye yer veren müellifler şöyle diyor; "*Tefekküre yol açmadıkça tarih geleceğe dair sözler söyleyemez*"³. Okuyucu bu ifadeden yola çıkarak yazarların tarihe bakışını az çok kestirebiliyor ve gerek bu esere gerekse tarihçiliğimizin yarınlara dair beklentilerini arttırıyor. Zira bu ifadeler bir zihniyet tekâmülünün bariz sinyalleri olmak gibi de bir özellik arz ediyor.

Önsözün ardından kısa olmayan Giriş bölümüyle okuyucunun karşısına çıkan yazarlar bugüne kadar meseleyle ilgili olarak ortaya konan bilgilerin gerekli ve doğru, ancak bu sorunsalı bütünüyle idrak etme noktasında yetersiz kaldığına dikkat çektikten sonra, *konuyu sistematik bir analize tabi tutarak bütüne dair olanı anlamaya çalışacaklarını* dile getiriyorlar. Sonrasında ise İbn Haldun'un gözünden siyasi bir teşekkülün oluşumu için gerekli ön koşullara değinilerek, bunların ilgili meseleyle irtibatına ilişkin doneler verilerek suretiyle okuyucu yavaş yavaş meselenin derinine çekiliyor. Osmanlı'nın kuruluşunu incelerken Selçuklu'nun göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiş olan yazarlar, İbn Haldun'un kuruluş teorisini Selçuklu Devletine uygulamak suretiyle hem meselenin sonraya bakan yönüne ışık tutmuş hem de ileri de ele alınacak Osmanlı'nın kuruluşuna dair bir kavrayış biçiminin işaretlerini vermişlerdir. Bu bölümde Selçuklu devletine odaklandığını gördüğümüz müellifler, belirleyici olaylar üzerinden gitmiş ancak meseleyi olaylardan sıyrılacak ölçüde yukarı çekerek Selçuklu kuruluşuna dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaya çalışmışlardır. Devletin büyümesiyle kan/nesep asabiyesinin artık yerini intisap asabiyesine bıraktığı ifade edilerek, bu siyasi teşekkülün ve onun yaşadığı gelişmenin İbn Haldun'daki büyüme evreleriyle bir denkleştirilmesi yapılmıştır. Tüm bu gidiş yolu ileriki sayfalarda izlenecek yönetime dair bir örnek mahiyeti de arz etmektedir.

Yukarıda tam başlığını zikrettiğimiz ilk ana bölümle birlikte yazarlar Osmanlı devletinin kuruluş meselesini ele almışlardır. Öncelikle, evvelce yapılan çalışmalara referanslarda bulunularak meselenin tam anlamıyla anlaşılmasındaki temel sebeplere değinilmiş ve bunun ötesine geçilmesi için farklı bir yöntem denenmesi konusundaki gerekliliğe dikkat çekilmiştir. Aşıkpaşazade üzerinden yapılacak bir okumayla mezkûr sorunun aşılmasına yönelik bir gayret gösterileceğini belirten yazarlar, öyle anlaşılıyor ki, İbn Haldun'un devle-

² Altan Çetin - Galip Çağ, *İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 2015, s. 16.

³ Çetin - Çağ, *a.g.e.*, s. 21.

tin beş hayat devresi ve üç dönüşüm aşaması temeli üzerinden meseleye yaklaşmışlardır. Yapılacak inceleme ile görüleceği üzere, burada tek tek siyasi olaylar ele alınmaktansa kaynaklarda yer alan bilgiler üzerinden ve kuruculara dair bir zihin okumasına başvurularak kuruluşun tespit ve tetkikine çalışılmıştır. Metodolojik açıdan farklı bir denemeye girişen yazarların ortaya koyduğu bu yaklaşım, kuruluşu dair pek çok eserde karşılaşılan açıklama ve izahları kapsayıcı ve tamamlayıcı bir görüntü arz etmektedir. Yine aynı bölümde, İbn Haldun'a göre hükümdarlık müessesesinin gereklerini ele alan ve bunlar üzerinden Osman Gazi'nin durumunu/konumunu inceleyen yazarlar, meselenin bu yönünü de denetleyerek daha kapsamlı bir kuruluş izahı yapmaya çalışmışlardır.

I. Murad devri üzerinden kuruluşu incelemeye hasredilen ikinci bölümde, öncelikle İbn Haldun'un temel kavramlarından olan asabiye ve bunun devlet, hâkimiyet ve iktidar gibi ilgili diğer kavramlarla ilişkisine dair izahlarda bulunularak ileride yapılacak çıkarımların daha anlaşılır kılınmasına yönelik bir çaba harcanmıştır. Asabiye'nin bir inşa sürecine ihtiyaç duyduğuna dikkat çeken müellifler kuruluş için bunun tek başına yeterli olmadığı ve asabiye temelinde yükselen topluma hükmeden kişinin iktidara tam anlamıyla sahip olma ve bunu gerek içeride gerekse dışarıda etkin şekilde kullanabilme gerekliliğine işaret etmişlerdir. Bu doğrultuda, İbn Haldun'un çeşitlendirdiği ve yazarların da temel alarak takibini yaptığı üzere, bölümde I. Murad'ın iktidara sahip olma ve kullanma biçimleri takip edilebilmekte ve bu takip aynı zamanda sürecin tedricen ilerleyişinin de bir tasviri olma niteliği taşımaktadır. Bölümde görüleceği üzere yazarlar I. Murad'ın iktidara sahip olma ve kullanma özelliğiyle beylikten hükümdarlığa yükseldiğini ortaya koyarak bu durumun kuruluşun gerçekleşme aşamasındaki anlamına dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra beylik artık kan asabiyesinde yükselen bir topluluk olmanın ötesine geçerek ve başka asabiyelere üstünlük sağlayarak kan asabiyesini aşmış ve intisap asabiyesine ulaşmıştır. Bilindiği üzere, bu gelişme İbn Haldun'un teorisine göre önemli bir ilerleme ve kuruluş yolunda geçilen bir üst merhaledir. Bir diğer ifadeyle kuruluşun artık gerçekleştiğinin (tamamlandığının değil) deklarasyonudur. Eserde de net şekilde ifade edildiği üzere I. Murad babasından beylik olarak teslim aldığı ülkeyi bir imparatorluk halinde oğluna bırakmıştır.

Çalışmanın üçüncü ana bölümü Çelebi Mehmet dönemine ayrılmış ve bu dönemin kuruluş sürecindeki önem ve yeri incelenmiştir. Bölüm Osmanlı devletinin tabir yerindeyse ikinci kuruluşu veya yok olmanın eşliğinden bir cihan imparatorluğuna uzayan sürecini İbn Haldun nazariyesinden değerlendirme amacı gütmektedir. Büyük bir devlet haline geldikten sonra Timur'un darbesiyle mevcut pozisyonunu kaybeden Osmanlılar Çelebi Mehmet'in gayretleriyle yeniden toparlanma ve büyüme sürecine girmiştir. Bölümde dikkat çekildiği üzere, bu durum onun, dağılan asabiye'yi yeniden inşa etmesi sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca İbn Haldun'un gerek hâkimiyet sahibi gerekse devlet olma ölçütlerinden olan zor kullanma ve siyasal ilişkiler kurabilme şartı Çelebi Mehmet tarafından hassas ve dikkatli bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Hükümdar, sahip olduğu ve eylemleriyle güçlendirdiği iktidarını özellikle iç politikada kullanmak ve bununla beraber dışarıda diplomatik ilişkiler kurarak siyaset yapabilme başarısıyla devleti bulunduğu zor durumdan kurtarmış ve yenilgiyle beraber yaşanan gerileme süreci telafi edilmiştir. Kuruluş bu bölümde özellikle zor kullanma ve siyasal ilişkiler kurabilme üzerinden denetlenerek, bunun kuruluşun tamamlanması noktasında ifade ettiği anlam izah edilmeye çalışılmıştır.

Eserde özellikle dikkat çekildiği gibi, kuruluşun tamamlanma aşaması olan II. Murad devri dördüncü bölümün konusu olarak işlenmiştir. Söz konusu dönem bilhassa, İbn Haldun'un kuruluş nazariyesinin önemli bir kısmını teşkil eden hükümdarın güç/iktidar sahibi olma ve asabiye'nin diğer asabiyeler karşısında üstün gelmesi merkezinden incelenmiş ve bu durum II. Murad devrinin temel özelliği olarak öne çıktığından, bölümde meselenin bu

yönüne ağırlık verilmiştir. Bilindiği üzere, gerek Anadolu'da gerekse Balkanlarda önemli mücadelelerin verildiği II. Murad devri devletin tesis olup kurumsallaşması yani kuruluşun tamamlanması açısından oldukça önemli bir zaman dilimidir. Bölümde de açıkça görüleceği gibi, II. Murad hem iç hem de dış politikaya yönelik önemli girişimlerde bulunmuş ve neticeler almıştır. Devletin idaresinde görev alan bazı kişiler ve çeşitli Anadolu beylikleriyle mücadele etmek suretiyle kendi iktidarını ve asabiyesini güçlendirme ve İbn Haldun'un büyük önem atfettiği hükümdarın güç sahibi olma gerekliliğini yerine getirmiştir. Hükümdarın iktidar sahibi olma ve bunu etkin şekilde kullanabilmesi gerek devletin kuruluşu gerekse kuruluşun sonraki süreçte son derece büyük bir önemi haizdir. Bu önemine binaen müellifler bölümde meselenin bu yönü üzerinde özellikle durmuş ve konuyu bu açıdan etraflıca incelemeye çalışmışlardır. Bununla beraber asabiyenin diğer asabiyelere üstün kılınması hususu II. Murad devrinin diğer bir ayırt edici özelliğidir. Öyle anlaşılıyor ki, yazarlar gerek Anadolu beyliklerine gerekse Balkan devletlerine karşı verilen mücadeleyi daha çok mezkûr açıdan değerlendirerek, bunların değerini tayine ve neticelerini belirlemeye çalışmışlardır. Yapılan çıkarımlardan anlaşıldığı kadarıyla, henüz Osman Gazi döneminden itibaren kıymetine atf yapılan söz konusu hususların gerçekleştiğine ve eserin bütününde işaret edilen gerekliliklerin sağlandığına işaret eden müellifler, tüm bu sebepler dolayısıyla II. Murad devri itibarıyla kuruluşun tamamlandığına ikna olmuşlardır.

Eserin sonuç bölümünde yazarlar, *Selçuklu-Osmanlı çizgisinde İbn Haldun kavramları ile olay ve olguların tetkiki, onun teorisinin umran bilimi çerçevesindeki asabiye kuramı ile Anadolu uçlarındaki bir gazi beyliğinden nasıl bir cihan devletine doğru dönüşüm yaşandığının diyalektik süreçlerini gösterir niteliği tespit edildi*⁴ ifadeleriyle eserin bütününe şamil bir izah yapmış ve giriş kısmında vaat edilenin bu suretle yerine getirildiğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca konuya dair yapılan çalışmaları takdir etmekle beraber yeni ve farklı bakış açılarıyla ve de yöntem ve yaklaşımlarla meselenin daha derinlemesine incelenebileceğine ve incelenmesi gerektiğine dikkat çeken müellifler, eldeki bu çalışmayla bu düşüncenin somut bir örneğinin ortaya konulduğuna işaret etmişlerdir.

Bu eser, ortaya koyduğu yaklaşımla hiç şüphesiz cesur bir girişimin örneği olarak karşımızda durmaktadır. Zira yapılan çalışmanın, daha önce de ifade edildiği üzere, bir zihniyet tekâmülünün ürünü olduğunu ifade etmek mümkündür. Yeni yazılan ancak büyük bölümleri tekrarlar üzerine kurulu eserlerin fazlalığı göz önüne alındığında, çalışma bu yönüyle de farklılık arz etmektedir. Ayrıca teorik temelli eserlerin artması gerektiği bugün pek çok bilim insanı tarafından dile getirilmekle birlikte, bunun nasıl yapılacağı veya yapılması gerektiğine dair girişimler yok denecek ölçüde azdır. Bu açıdan düşünüldüğünde, örnek teşkil etmesi bakımından da dikkate değer bir çalışma olan bu eser gerek ele aldığı konuya dair bir katkı gerekse farklı metodolojiye sahip bir çalışma özelliği göstermesi hasebiyle literatürdeki yerini almıştır. Haiz olduğu tüm özelliklerinin yanı sıra eser, mevcudiyeti vasıtasıyla daha sonra yapılacak benzer çalışmalar açısından teşvik edici bir niteliğe sahiptir. Çünkü Türk tarihçiliğinin son çeyrek yüzyılda yeni yetişen tarihçileri tarafından yaptığı en büyük ve en önemli tespit aktarımcı tarih anlayışından anlamlı tarih anlayışına doğru yapılması gereken geçiştir. Bu geçiş ise, sosyal bir teori ile çerçevelenmiş bu eser ve benzeri eserlerle ancak mümkün olabilecektir. Felsefi bir bakış açısını benimseyen, aktarımdan öteye geçerek sayfaları arasında yazarlarının "sözü" olan eserlerin sayısının artmasını ummak her Türk tarihçisinin beklentisidir. Bu sebeple eserde yazarların gerçek anlamda kendilerine ait sözleri olduğunu görmek ifade ettiğimiz umudun gerçekleşmesi konusundaki inancı muhakkak ki artıracaktır.

⁴ Çetin - Çağ, a.g.e., s. 147.